

יצאו מן הבתים, רחובות לא ראו

האם יש עתיד לשפה העברית?

אני מאמינה שחרף כל השינויים שיחולו בעברית, גם בעוד שנים רבות — בהנחה שהאנושות לא תשמיד את עצמה — יוכלו הבריות לקרוא ולהבין את הפסוק שובה הלב ממגילת רות:
 "כִּי אֶל-אֲשֶׁר תִּלְכִּי אֵלָיו, וּבְאֲשֶׁר תִּלְיִנִי אֶלָּין."

מה שקרה לי לפני יותר מיובל שנים יבהיר אולי מדוע השפה העברית תישאר אתנו לדעתי עוד שנים רבות. גם אם יתחוללו בה שינויים בלתי נמנעים, הם לא יעלימו אותה, והיא לא תימחק.

כך היה: בתחילת יום הלימודים הראשון שלי בכיתה יו"ד, פנלופי מארקס, התלמידה המצטיינת של השכבה, פתחה לפניי ספר והניחה אותו על השולחן מולי. את פנלופי, פני בלשון חיבה, הצמידו אליי כדי שתעזור לי להיקלט בבית הספר החדש בלונדון, לשם הגעתי לשהות מתוכננת של שלוש שנים. השיעור היה ספרות – אנגלית, כמובן.

לעולם לא אשכח את ההבעה הקונדסית שעלתה באותו רגע על פניה של פני. "את רואה?" היא אמרה, "את זה אף אחד מאתנו לא יכול לקרוא. אני חושדת שגם המורה לא תמיד מבין הכול."

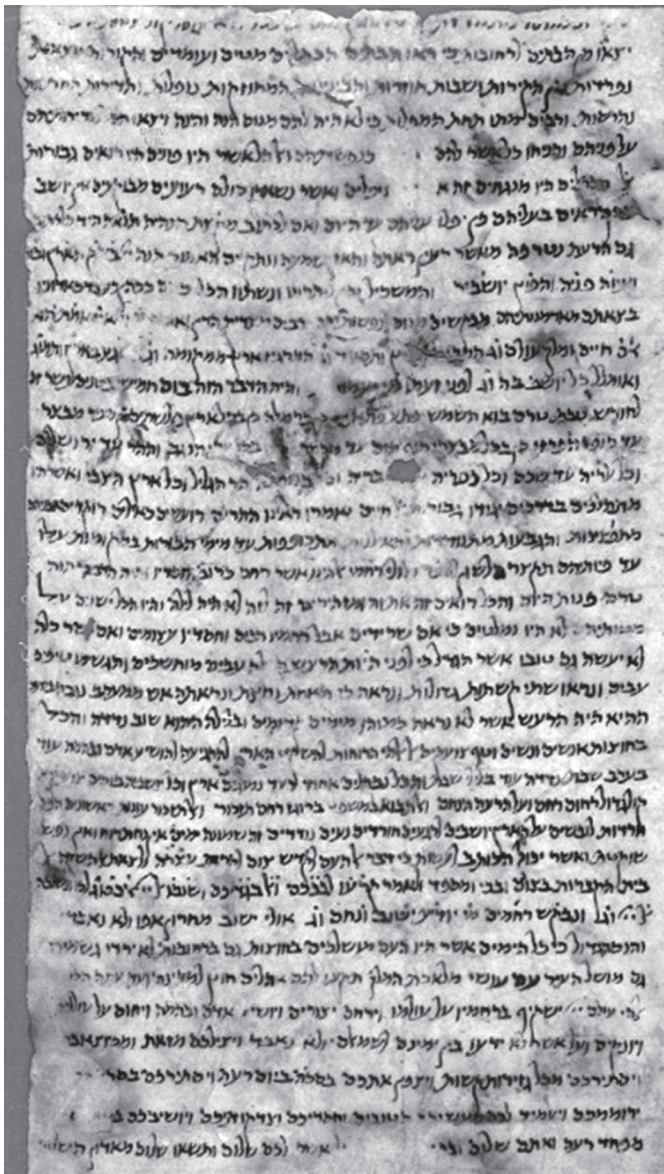
היצירה שהוטל עלינו לקרוא הייתה חלק מתוך 'סיפורי קנטרברי', מאת ג'פרי צ'וסר, משורר שחי באנגליה בסוף המאה ה-14, כלומר, כשש מאות שנה לפני שתלמידי כיתה החדשה נאלצו להתמודד עם השפה שבה כתב.

בימים שבהם הגעתי לראשונה ללונדון קראו בני הכיתה של חברה שלי בארץ את הפרק הראשון מתוך שמואל א': "וַיְהִי אִישׁ אֶחָד מִן-הָרִמְתִּים צוֹפִים מֵהָר אֶפְרַיִם וְשָׁמוּ אֶלְקָנָה, בֶּן-יִרְמְיָהוּ בֶן-אֵלִיהוּא, בֶּן-תָּחוּ בֶן-צוּף אֶפְרַתִּי: וְלוֹ, שְׁתֵּי נָשִׁים – שֵׁם אַחַת חֲנָה, וְשֵׁם הַשֵּׁנִית פְּנִנָּה; וַיְהִי לַפְּנִנָּה יְלָדִים, וּלְחֲנָה אֶין יְלָדִים." אף אחד מהם לא התקשה במיוחד להבין את הכתוב.

אלף שלישי, עברית | נבואות, קינות והצהרות אהבה לשפה בימי משבר

אין לדעת מתי בדיוק נכתב ספר שמואל: הדעות חלוקות. האם בימי דוד, בתקופת בית ראשון או אולי בתקופה הפרסית? בכל מקרה, מדובר בטקסט שנכתב לפחות אלף וחמש מאות שנים לפני זה של צ'סר. והנה הוא נהיר וברור ברובו גם כיום!

לאחרונה נודע לי על מכתב שנכתב בעברית ב-1033. הוא מתאר את רעידת האדמה ברמלה. הטקסט נפתח במילים: "יצאו מן הבתים רחובות לא ראו" וכן הלאה. יש בו אמנם חלקים שהיטשטשו במרוצת המילניום החולף, אבל מהחלקים שנותרו אפשר לחלץ קטעים רבים שכתובים בעברית כמעט עכשווית.

בערך באותה תקופה, בסוף המאה העשירית או תחילת המאה ה-11 לספירה, נכתב בשפה המכונה "אנגלית עתיקה" האפוס 'בּוּוּלְף' (Beowulf). לדוברי אנגלית כיום אין שום אפשרות לקרוא את הטקסט בשפת המקור.

לעומת זאת, קל למדי לקרוא שירים שנכתבו בעברית נהירה ויפה להפליא בסוף המאה ה-11 ותחילת המאה ה-12, תור הזהב של יהדות ספרד האנדלוסית. לא רק את "לְבִי בְּמִזְרַח וְאֶנְכִי בְּסוֹף מַעֲרָב" המהולל של יהודה הלוי, אלא גם שירי האהבה שכתב. למשל: "עֲפֹרָה תִכְבֵּס אֶת בְּגָדֶיהָ בְּמִי / דְּמָעִי, וְתִשְׁטַחֵם לְשִׁמְשׁ זֹהָרָה / לֹא שְׁאַלָה מִי הָעֵינֹת עִם שְׁתִּי / עֵינִי, וְלֹא שְׁמֵשׁ לִיפִי תִאָּרָה."

השפה העברית התקיימה אפוא לאורך אלפי שנים. היא נשמרה בעיקר בכתובים, והיא ככל הנראה המכנה המשותף המשמעותי ביותר שהתקיים בין יהודים שנולדו בארצות ובתרבויות שונות. היא "הוחייתה" אמנם כשפת היומיום רק בסוף המאה ה-19, אבל למעשה גם לפני כן לא מתה מעולם – גם אם בסביבות המאה השנייה לספירה כבר לא שימשה שפת דיבור, אבל החל במאה הראשונה לספירה כתבו בה את המשנה. במשך מאות שנים המשיכו לכתוב בעברית פרוטוקולים של בתי דין, קובצי הלכות, פרשנויות לכתבי הקודש. גברים יהודים נהגו לכתוב מכתבים וחוזים בעברית. חלק מספריו של הרמב"ם נכתבו בעברית, במאה ה-12.

ולפני כן, ותמיד, קיים כמוכן, התנ"ך: יצירה שחלקה נכתב הרבה לפני הספירה, והוא מבחינתי טקסט ספרותי, לחלוטין לא דתי או פולחני, אבל בהחלט חלק מהמורשת התרבותית שלי.

כשאומרים לי "הלך לחפש אתונות –" או "אבות אֶכְלוּ בָסָר –" אני יכולה להשלים מיד את הסיפורים והמשלים שנכתבו לפני אלפי שנים: "ומצא מלוכה", "וְשְׁנֵי בָנִים תִּקְהֶינָה". במילים מתוך ספר תהלים, "כְּאִלּוּ תַעֲרַג עַל אֶפְיָקִי מִיָּם", מתהדהד בלבי שירה של יונה וולך: "בְּנִיקִי נִסְתָּר בְּצוּקִים / אֵילָה שׁוֹתָה מִיָּם / מֶה לִּי וְלָהּ / אֵלָה צוּקִי לְבִי / אֵלָה מַעֲיֵן חַיִּי / אֵלָה נִסְתָּר / אֵילָה / מֶה לִּי וְלָהּ / אֵלָה אֶהְבֶּתִּי."

אם מישוהו אומר לי "תכבדי את המקום הזה", עולה מיד בדעתי הפסוק: "שֶׁל־נִעְלֶיךָ מַעַל רִגְלֶיךָ – כִּי הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה עוֹמֵד עָלָיו, אֲדָמַת־קֹדֶשׁ הוּא." בכתבות בעיתונים ישראלים בני זמננו אפשר למצוא ניבים או ביטויים כמו "אֵוִיל מְשָׁרִישׁ", "אֲבַד עָלָיו כָּל־חַ", "אֲזַל־יָד", "אֵל יִתְהַלֵּל חֹגֶר כְּמַפְתָּח", כולם מהתנ"ך; או "אִם בְּאֲרָזִים נִפְלָה שְׁלֵהֶבֶת – מֶה יִגִּידוּ אֲזוּבֵי קִיר?" מהתלמוד.

כל אלה הם המרחב הרעיוני והאסוציאטיבי שבתוכו אני חיה. הם מה שמקשר אותי, דרך כל הדורות הקודמים, אל אבות אבותיי שהגיעו, כידוע לי בעקבות בדיקה גנטית שעברתי, מחצי־האי ערב, איראן, עיראק, צפון אפריקה, איטליה, אוקראינה, הונגריה ומי יודע היכן עוד. רבים מהם – גברים ברובם המכריע – הכירו את הפסוקים הללו, קראו אותם כל השנים ושיננו. גם הנשים והילדים קראו או שמעו את השפה העברית כל שנה בליל הסדר, בהגדה של פסח: "עֲבָדִים הָיִינוּ לְפָרְעָה בְּמִצְרַיִם..." או "לְפִיכָּךְ אֲנַחְנוּ חַיִּים לְהוֹדוֹת, לְהַלֵּל, לְשַׁבַּח, לְפָאֵר, לְרוֹמֵם, לְהַדָּר, לְכַבֵּד, לְעֲלֹה וּלְקַלֵּס לְמִי שְׁעָשָׂה לְאַבּוֹתֵינוּ וְלָנוּ אֶת כָּל הַנִּסִּים הָאֵלֶּה." הם, כמוכן, שמעו עברית שוב ושוב, כל יום, בתפילות: "נִשְׁמָה שְׁנַתָּ בִּי", "אֲשֶׁרִי יוֹשְׁבֵי בֵיתְךָ", "וּמְסַדֵּר אֶת

הכוכבים במשמרותיהם בָּרְקִיעַ כְּרִצּוֹנוֹ – פסוקים שגם אדם חילוני כמוני לא יוכל להתכחש ליפיים.

התנ"ך הוא מקור לא אכזב לפזמונים שכולנו מכירים ואוהבים, כציטוט ישיר או בהתייחסות לסיפור המקראי: "מים לדוד המלך", "למה צחקה מיכל", "חווה לך בָּרַח", "מי האיש החפץ חיים", "יעלה ויבוא" – אם לציין רק מעט מזער מהם. יתר על כן, חלק מהפסוקים המדהדים בתודעתנו נוגעים במקום עצמו, בנופיו: כשאני רואה באביב אלומות בשדות, אני שומעת את המילים "בְּפוֹרֵי קְצִיר חֲטִים"; בדרך לעין חרוד מהדהדות המילים "הָרִי בְּגִלְבֵּעַ, אֶל-טַל וְאֶל-מָטָר עֲלֶיכֶם"; ובשמורת האירוסים בפארק איילון – "שֶׁמֶשׁ בְּגִבְעוֹן דּוֹם וְיָרֵחַ בְּעֶמֶק אֵילוֹן". החרמון והכרמל, הברושים והארזים, המדבר, הנגב, הירדן, ארץ "אֲשֶׁר אֲבִנֶיהָ בְּרָזָל וּמַהֲרֶיהָ תַחְצֵב נַחֲשֶׁת" – על כל אלה קראו בעברית גם אבות אבותיי במשך מאות ואלפי שנים, ונכספו לשוב אליהם.

מן הסתם, כמו בכל השפות, גם בעברית יחולו שינויים. היא תמשיך לספוג "השפעות זרות" מהלינגואה פרנקה העכשווית – האנגלית. פעלים כמו "לקמפל", "לרפרש", "למקסם", "לאנפרד" ו"לפרמט" יהפכו למילים בעברית, שאימצה בעברה גם את "אבא", "אמא" ו"אגב" מארמית; את "היכל" מאכדית; את "אחור", "יאור", "גומא" ו"סוף" ממצרית עתיקה; את "פיוס", "אוויר", "אלכסון", "בסיס", "וילון" ו"זוג" מיוונית עתיקה; את "אסלה", "סוליה" ו"טירון" מלטינית; את "קוטב", "מרכז", "אופק" ו"הנדסה" מערבית; ועוד אלפי מילים נוספות.

מילים יתקצרו ויתארכו. למשל, בית-ספר שהולך ומפנה את מקומו ל"בצפר". או המילה "כן", שבפי הטף כבר מזמן נשמעת סתם "כ". כשם שהאנגלית תאמץ כנראה במרוצת הזמן את gonna במקום going to, גם הקיצורים העבריים עשויים להתקבל בסופו של דבר באופן רשמי גם בקרב הדוגלים בדקדוק "פרסקריפטיבי", הקובע תקנים של "נכון ולא נכון" (כדרכה של האקדמיה ללשון העברית, לדוגמה), ולא רק בדקדוק "דסקריפטיבי", שרק מתאר מצבים.

אנחנו עדים ממש בימים אלה לשינויים בשפה: לאחרונה כבר לא "יורדים" מכלי תחבורה אלא "פורקים" ממנו. כבר לא הורגים אנשים אלא "מסכלים" אותם. כבר לא "יודעים", אלא "מכירים" ("אני לא מכיר יכולת שלנו להשמיד את חמאס", אמר לאחרונה מפקד אוגדה 99), שום דבר כבר לא "קשה", הכול – "קשוח" (מילה שמתורגמת, כמוכן, מ-tough באנגלית).

עם זאת, אני מאמינה שחרף כל השינויים שיחולו בעברית, גם בעוד שנים רבות – בהנחה שהאנושות לא תשמיד את עצמה – יוכלו הבריות לקרוא ולהבין את הפסוקים שובי הלב ממגילת רות: [א', ט"ו] "כִּי אֶל-אֲשֶׁר תִּלְכִּי אֵלָהּ, וּבְאִשֶּׁר תִּלְיִנִי אֲלִין"; את האמירות החכמות בספר משלי: [י"ד, ט"ו] "פֶּתִי יֵאֱמִין לְכָל-דֹּבָר", או [כ"ה, כ"ז] "נֹתֵן לְרֵשׁ, אֵין מִחֶסֶד" או מקהלת: [ג', א'] "לְכָל זֶמֶן וְעַתָּה לְכָל-חֶפֶץ תַּחַת הַשָּׁמַיִם"; את האמירות החברתיות הנוקבות, האקטואליות כל כך של ישעיהו: [א', כ"א-כ"ג] "אֵיכָה הִיְתָה לְזוֹנָה קָרְיָה נְאֻמָּנָה; מְלֹאֲתֵי מִשְׁפָּט, צֶדֶק יִלִּין בָּהּ – וְעַתָּה מְרֻצָּחִים: פֶּסֶף הִיא לְסִיגִים; סְבָאָה מְהוּל בְּמִים: שְׂרִיף סוֹרְרִים וְחִבְרֵי גִבְנִים – כָּלוּ אֹהֵב שָׂחַד וְרֹדֵף שְׁלֹמֹנִים; יְתוֹם לֹא יִשְׁפֹּטוּ,

וְרִיב אֶלְמָנָה לֹא־יָבוֹא אֲלֵיהֶם, וְאֵת הַיּוֹפִי הַפְּיוּטִי, שֶׁאִפְשָׁר לְהִתְפַּעֵם מִמֶּנּוּ גַם אִם לֹא מֵאֲמִינִים בִּאלוּהִים בְּכֻלּוֹ, אוֹ בְּסִיפּוֹר הַבְּרִיאָה בְּפֶרֶט: [א', א'-ב'] "בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים, אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ: וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֵּהוֹ וְבֵהוּ, וְחֹשֶׁךְ עַל־פְּנֵי תְהוֹם; וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל־פְּנֵי הַמָּיִם."